

Вивчаючи проблеми літературного процесу кінця XIX — поч. XX ст., неможливо створити цілісну картину, оминувши доробок А. Ю. Кримського як історика й критика української літератури. Наша літературна наука ще у величезному боргу перед ученим, чия спадщина і досі ще розкидана в численній періодиці та багатьох архівах. Дуже важливо зібрати ці скарби докупи — чи то рукописні статті, чи рідкісні публікації, чи листи.

Нам виявлено 15 неопублікованих листів А. Кримського за період з 1892 до 1924 рр., а саме: 9 листів до В. Гнатюка, 4 листи — до Наукового товариства ім. Шевченка і 2 листи до редакторів галицьких часописів «Зеркало» і «Зоря» К. Устияновича та О. Борковського. Вони зберігаються в ЦДІА УРСР у м. Львові у фонді Наукового товариства ім. Шевченка (Ф. 309.— Оп. 1.— спр. 235, 400, 2245, 2275). Подаємо тут три листи до В. Гнатюка (№ 1 — спр. 235.— Арк. 1.— 1 зв.; № 2 — спр. 2275.— Арк. 49, 49 зв., 49а, 49б.; № 3 — спр. 235, арк. 8, 8 зв.) і один до НТШ (№ 4 — спр. 235, арк. 4, 4 зв., 5, 5 зв.).

Ще на початку 1890-х років А. Кримський встановив контакти з І. Франком, М. Павликом, а в кінці 90-х років — і з В. Гнатюком; в особі цих передових діячів він знайшов ширих друзів, порадників і однодумців. Спілкування з ними допомогло Кримському розібратися в деяких питаннях ідейної боротьби на західноукраїнських землях, зокрема в оцінці народовців¹.

А. Кримський регулярно одержував прогресивні галицькі видання, які розсилав науковцям Росії і Наддніпрянської України, надсилав до Львова праці російських і українських вчених, відгукувався на важливі події громадсько-політичного життя західноукраїнських земель. У свою чергу І. Франко, М. Павлик, В. Гнатюк допомагали А. Кримському (як і Лесі Українці, М. Коцюбинському та іншим представникам передової культури України) публікувати у Львові свої твори. На початку 1891 р. (і пізніше також) А. Кримський збирався поїхати до Львова (див.: 5, 1, 25, 26, 28). Однак йому так і не вдалося відвідати Галичину за життя Франка². Про ті перепони, що їх ставив царський уряд перед «неблагонадійними особами», які бажали виїхати за кордон, яскраво свідчить лист № 4. Доречно тут згадати таємне донесення московського оберполіцеймейстера департаменту поліції від 8 квітня 1891 р., в якому, зокрема, сказано: «Кримський підтримує зносини з Галичиною, бере участь в газетах «Народ» і «Правда», що там видаються... Примірники цих видань, віддруковані на особливо тонкому папері, приходять у Москву в рекомендованих листах, які одержує Кримський. Видавець «Народу», Іван Франко виписує для Кримського

¹ Див.: Кримський А. Твори: В 5 т.— К., 1973.— Т. 5.— Кн. 1.— С. 40.— Далі зазначаємо том, книгу, сторінку.

² Думка про те, що Кримський кілька разів зустрічався із Франком у Львові (див.: Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1956.— С. 593), не підтверджується фактами. Лише в червні 1940 р. Кримський у складі делегації Академії наук УРСР приїхав до Львова, де 11 червня виступив з теплою хвилюючою промовою на могилі великого письменника (див.: Іван Франко: Док. і матеріали.— К., 1966.— С. 391—392).

на своє ім'я женеvські видання»³. Як бачимо, Кримський помилявся, гадаючи, що його кореспонденція не перлюструється (див. лист № 1). Водночас стає зрозумілим, чому департамент поліції у своїх розпорядженнях 1892 і 1898 рр. забороняв в'їзд до Росії І. Франкові, В. Гнатюку і М. Павлику⁴. З листа № 2, який містить, власне, перелік видань, що їх Кримський просить Гнатюка надіслати, подаємо лише прикінцеву частину.

Від листа № 3 збереглися, на жаль, тільки два його останні аркуші — п'ятий і шостий. Аналіз змісту дозволяє зробити висновок, що цей лист писано в кінці січня 1905 р., тобто тоді, коли Кримський повністю виправив машинопис «Туапсе» — другої частини роману «Андрій Лаговський» (5, 1, 394). Це перший відомий лист, в якому йшлося про умови друкування роману. В. Гнатюк, очевидно, дав згоду, бо з листа А. Кримського до нього від 26 червня 1905 р. довідуємося, що роман друкувався⁵. У жовтні 1905 р. тираж уже був у Кримського.

У листі № 4 йдеться про обговорення проєктів статуту Наукового товариства ім. Шевченка, дійсним членом якого А. Кримський став у 1903 р.⁶ «Українсько-видавнича спілка» при НТШ, завдяки Франку та В. Гнатюку, які грали в ній провідну роль, видала твори Т. Шевченка, Лесі Українки, А. Кримського, а також М. Горького, Л. Толстого, А. Чехова, І. Тургенева.

Пропоновані листи увиразнюють характер наукових і дружніх контактів А. Кримського.

³ Цит. за: Дун А. Агафангел Крымский — писатель и ученый // Вопр. лит.—1969. — № 5. — С. 202—203.

⁴ Див.: ЦДІА УРСР. — Ф. 301. — Оп. 1. — Спр. 212. — Арк. 15; Спр. 226. — Арк. 30; Спр. 330. — Арк. 1—2.

⁵ Див.: Листи до В. М. Гнатюка // Публ. та вступ. ст. О. Дзьобана та Я. Полотнюка // Жовтень. — 1971. — № 1. — С. 132.

⁶ Див.: Івасюта М. К., Ігнатенко І. Г., Погребенник Ф. П. З нагоди 100-річчя утворення Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // УІЖ. — 1973. — № 11. — С. 84—87.

Листи до В. М. Гнатюка

№ 1

М[осква] 18 30.X н. ст. 99 [року]

Високоповажний і любий добродію!

Приїхавши до Москви, я, звичайно, заслаб, а далі накинута на мене безліч усяких робіт, що призбиралися за літо (між іншим, коректура киргизьких текстів¹, — праця убийчо-нудна і втомлююча), а до того всього напер на мене «Енциклопедич[еский] словарь»². Зараз працюю над статтею «Сирийская литература» та й щоб одпочити, взявся за перо і пишу до Вас. Я невимовно мучуся, що досі не прислав Вам «Франка»³, але даю Вам слово честі, що, скінчивши біжучі і обов'язкові роботи, не візьмуся за ніяку іншу, опроче тієї.

Експедиторові «Этногр[афического] обозрения»⁴ я сказав двічі, що Т[овариство] ім. Шевч[енка] не дістало торішнього журналу. Він мені сказав, що він точно одсилав, але, в усякім разі, вишле вдруге. Сповістіть, чи вийшло.

Фотографію свою посилаю, та прохатиму, щоб і Ви прислали мені свою: вся Ваша діяльність збуджує в мені не саме [нрзб.] поважання, але й глибоку симпатію, і мені буде дуже любо мати Вашого портрета.

¹ А. Кримський редагував вид.: Материалы по казах-киргизскому языку, собранные И. Лаптевым (М., 1900).

² Йдеться про «Энциклопедический словарь» Брокгауза та Ефрона. Кримський почав співробітничати в цьому виданні з 1893 р.

³ Стаття про Франка лишилась незавершеною; частина її вперше була надрукована у вид.: Привіт дру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники (Львів, 1898).

⁴ Періодичне видання «Этнографического отдела императорского Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии», состоящего при Московском университете; выходило у Москві чотири рази на рік (1889—1916).

Рецензію на Ваші «Етн[ографічні] матеріали»⁵ надрукую неодмінно, та коли — не можу сказати. Узагалі про видання Т[овариств]а⁶ я мушу подавати звістки до «Етн[ографического] обозр[енія]», і мені часто про те нагадують. Що ж до Ваших збірок і писань, то в мене вже й пороблено чимало уваг про них, і треба тільки стулити все те до купи... Та крутячись як муха в окопі, не можу знайти й двох-трьох годин вільних, щоб те зробити. Думаю, однак, що за два-три тижні одзвольюсь од деякої праці і тоді візьмуся за «Франка» і Ваше.

Чи приїду на різдво до Львова, не знаю. Зрештою, мені хочеться приїхати і, таким способом, одсвіжитися од московської атмосфери і московської крутнечі («крутнечі» не треба зрозуміти так, що мовби мені доводиться бігати з одного місця в друге. Ні, я раз-у-раз сидю вдома, і вдома не знаю, за що братися швидше).

Тепер про книжки.

1) «Народ» будьте ласкаві вислати на такий адрес: Москва. В Этнографическое отделение Румянцевского музея.

2) Книжечки Спілки⁷ адресуйте: Москва, профессору Лазаревского института восточных языков⁸ А. Е. Крымскому. (Маю тільки 4 чч.). На тую же адресу прошу Вас прислати мені 1-й і 4-й томик Руданського⁹ та 2 прим[ірники] моєї «Шах-наме»¹⁰ (гроші долучую) і «Синю книжечку» Стефаника.

3) На адрес: «Полит[ехнический] музей, Этнографич[еский] отдел императорского Общ[еств]а любителей естествознания» (з написом на книжках: «От Крымского») вишліть: 1) «Розвідки» Мих[айла] Драгоманова, 2) «Русько-українська література» Франка; [...] 3) «Записки Т[овариств]а Шевченка. «Гадки про потреби українців», т. 3—6, 8, 11, 23, 24, 31-й. Щодо «Записок» мусю сказати, що я акуратно платив гроші щорічно (не знаю тільки, чи заплатив за 1899-й рік), але мені висилалися не всі томи. Деякі з бракуючих томів вислано мені в Бейрут, але отих, які я виписав, не вислано. Зрештою, коли треба щось приплатити, я приплатю.

Ще подам Вам один адрес: можна речі, призначені мені, посилати «В библиотеку Лазаревского института восточных языков», — вони до мене дійдуть, бо я теж один з бібліотекарів.

Посилаю 5 к[р]б., а скільки треба буде — дошлю.

Ви хотіли були писати до мене «в одній важній справі». В такому разі зарекомендуйте лист на всякий випадок, хоча, здається, мою кореспонденцію ніхто не торкає.

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

Колесса¹¹ в Москві, але до мене не заходить. Од проф[есора] Корша¹² я довідався, що Колесса працює тут по рукописних бібліотеках. Корш [відомий філолог] силувався йому витолкувати, що «гал[ицько]-вол[инське] «ѣ» не має в собі нічого малоруського, але Колесса не хоче вірити.

⁵ «Етнографічні матеріали з Угорської Русі», зібрані В. Гнатюком під час трьох подорожей по Закарпаттю в 1895—1896 рр., були опубліковані при сприянні І. Франка у Львові в шести томах «Етнографічного збірника» (1897—1911). Рецензію на це вид. див.: Кримський А. Розвідки, статті та замітки. — К., 1928. Інтерес А. Кримського до історії Закарпаття був тривалим. Він вважав Закарпаття ареалом розселення українців — прямих нащадків східно-слов'янського племені білих хорватів (див.: Культура і побут населення українських Карпат. — Ужгород, 1973. — С. 115).

⁶ Тут і далі Наукове товариство ім. Шевченка.

⁷ «Українсько-руська видавничча спілка» існувала при НТШ з 1898 р.

⁸ З осені 1901 (після повернення із Сирії) А. Кримський працює в цьому інституті викладачем, з 1900 р. керує кафедрою арабської словесності, а з 1901 р. — кафедрою історії Сходу.

⁹ А. Кримський разом з І. Франком брав участь у семитомному виданні творів С. В. Руданського (Львів, 1895—1903).

¹⁰ Першу публікацію поеми здійснив журнал «Життя і слово» в 1895—1896 рр.

¹¹ Колесса О. М. (1867—1945) — учений, історик літератури та громадський діяч, професор Львівського університету.

¹² Корш Ф. Е. (1843—1915) — академік Лазаревського інституту східних мов.

...Що ж до вкладки в Т [оварист] во, то дозволю собі запримітити, що за 1899 рік, в усякім разі, я заплатив, та, мабуть, заплатив і за 1900 рік. Гроші вислав, здається, на адрес книгарні.

Пипіна¹²⁻²¹ редагувати не можу, бо перш за все шукаю вільної хвилини, щоб переписати (!) розвідку про Франка²² і (по-рос[ійськи]) для «Киевской стар[ини]» (про гал[ицько]-вол[инські] пам'ятники²³). Зараз увесь мій час забирається трьома книжками, що вже давно друкуються: 1) «Історія мусульманства», 2) «Історія семітських мов», 3) «Труды Восточной комиссии Археолог[ического] общ[ества]» (бо я там секретар і редактор). Особливо з «Історией мусульманства» велика морока, бо я її не просто собі друкую, але zarazом і обробляю: кожна коректура збільшується об'ємом вдвоє і втриє. А на душі більш усього тяжить розвідка про Франка: писав я її на подертих клаптиках паперу, на шматочках ковсерт і т. п., дрібнесенько-дрібнесенько, мов мак, та ще й з тисячею скорочень і замазувань; переписати я міг би все те днів за чотири або за тиждень, тільки ж треба працювати, не одриваючись для якоїсь інакшої роботи, щоб не розгубити гадок. І ото, на своє лихо, я не можу, доки я в Москві, знайти собі підряд скількись днів таких, щоб не вплутувалася іще інакша робота.

Посилаю дня Т [оварист] ва рисунок Шевченка²⁴. Посилаю і програму стнографічного концерта, що був у ноябрі, та ще заміточку для хроніки Вісника²⁵.

Коли буде де-небудь рецензія на моє «Пальмове гілля», то чи не пришлете мені теє число часописі?²⁶

Ваш щирий прихильник А. Кримський

№ 3

[Кінець січня 1905 року]

...В мене є написаний і начисто переписаний роман: «Андрій Лавговський». Важко зараз визначити точно його об'єм, але можна напевно сказати, що в ньому не менше, як 15, і не більше, як 20 аркушів такого формату і письма, яким друкується «Белетристична бібліотека» вид[авничої] спілки. Я хочу тепер надрукувати той роман у Львові, в друкарні Т [оварист] ва ім. Шевч[енка] на такому папері, на якому друкувалося моє «Пальмове гілля» (веліновому), в скількості 600 примірників. Щодо паперу, то може б знайшовся в Вас у Львові ще гарніший? Та навряд, бо кажуть, що тільки в Росії виробляють справді гарний, красивий папір, добірного сорту, а в Австрії — ні. Чи знайшовся б у Вас у Львові такий самий папір, як на українському виданню моїх «Повісток і ескізів» або на українському виданню «Пальмове гілля?»

Але се ще не все. Найважливіша річ для мене, щоб друкарня зобов'язалася дотримати ось які неминучі умови:

¹²⁻²¹ Йдеться про підготовку видання праць О. М. Пипіна (1833—1904) до 50-річного ювілею його наукової діяльності.

²² Ця стаття готувалася до Енциклопедичного словника Брокгауза—Ефрона — п/т 69 (СПб., 1902.— С. 473—476.— Библиогр.).

²³ Можливо, Кримський мав на увазі свою працю «Филология и погодинаская гипотеза» (вона друкувалася в 1898—1899 рр. в ж. «Киевская старина»).

²⁴ У Бейруті А. Кримський часто бував у російського консула О. Гагаріна. Дружина О. Гагаріна дістала в спадщину від свого хрещеного батька Я. М. Лазаревського (брати якого Михайло та Федір Лазаревські приятелювали із Шевченком), малюнки Т. Г. Шевченка (див. про це: 5, 1, 260, 261, 282—283). Не виключено, що один з цих малюнків О. Гагарін подарував А. Кримському, а той вислав його в дарунок НТШ. Відомо, наприклад, що Гагарінін подарували Кримському рідкісні марки та старовинний сирійський рукопис VI ст. (див.: 5, 2, 20, 99).

²⁵ Кримський А. Як у Галичині знають історію?: (До видання творів Федьковича) // ЛНВ.— 1903.— Т. 24.— Кн. 10.

²⁶ Рецензія В. Гнатюка на збірку А. Кримського «Пальмове гілля» була опублікована в ЛНВ (1903.— Т. 23.— Кн. 8).

1) Друкувати буква в букву так само, як написано в мене, і не змінювати ані точки супроти мого первопису. Себто: друкувати, приміром, «взявся», а не «взяв ся», «міні», а не «мені», і т. п. Кожне відступлення од мого первопису повинне вважатися за друкарську помилку, яку я ревно корегуватиму і воно повинне потягти за собою новий мій перегляд коректури, аж доки я не пересвідчуся, що аркуш зложено й виправлено зовсім так, як я бажаю. Тоді я напишу *imprimatur*.

2) Без мого *imprimatur* не друкувати. Себто треба посилати до мене коректуру кожного аркуша. Оригінал мій написано чітко (не моєю рукою, а каліграфічною); коли складачі не мудруватимуть і самі не перекручуватимуть «взявся» на «взяв ся», або «філологія» на «фільольогія», то я зовсім певний, що мені не доведеться читати більш, як одну-однісіньку коректуру. Але в разі потреби друкарня повинна мені прислати й другу коректуру, щоб не допустити жодних друкарських помилок. Ще раз, і ще раз, і ще раз нагадую, що найгіршою помилкою я вважатиму власне отакі орфографії, як «взяв ся» (замість) «взявся», «мені» (замість «міні»), «льогіка» (замість) «логіка» і т. п. з ними нізащо не помирюся.

Коли друкарня згоджується на ці дві умови (складати буква в букву і прислати до мене коректури), то нехай пришле мені приблизний рахунок на те, скільки коштуватиме таке видання.

Адрес мій до 2 февраля ст. ст. — Киевской губ[ернии] г. Звенигородка, а далі — Москва, Лазаревский институт вост[очных] яз[ыков].

Стискаю Вашу руку.
Ваш щирый прихильник А. Кримський

№ 4

До наукового товариства ім. Шевченка

№ 3. Прошу прочитати мій отой лист на загальних зборах:

Звенигородка в Київщині, 8 січня ст. ст. 1904 року.

До Відділу наукового Т[овариства] імені Шевченка у Львові.

Подаю до відомості св[ітному] Віділові, що на загальних зборах Т[овариства] замість мене має голосувати задля моєї неприсутності проф. Грушевський, до якого я вже вдався окремим листом; коли б задля якихсь причин він не міг перейняти на той час мій голос, я його прохаю передати мій голос комусь іншому із членів, хто схоче прийняти його за проектом статуту д-ра Франка проти проекту проф. Дністрянського²⁷, д[обродія] Павлика і проф. Шухевича²⁸.

Бажав би тільки зазначити, що вважаю одну точку § 16 проекту Франкового за незручну. Там сказано: «Один член може заступати лиш одного заграничного члена або одну інституцію». Се дуже несправедливо з огляду на наші обставини. Візьму, наприклад, себе: я довірив голосувати замість себе проф. Грушевському (або кому він скаже), бо проф. Грушевський, якого я знаю особисто, є для мене у Львові майже єдина людина, яку я смію турбувати в сій справі, користуючи з свого права особистої знайомості. Ну, правда, з листування я доволі близько знаю ще д-ра Франка, д-ра Гнатюка і д-ра проф. Студинського²⁹, до яких я теж міг би вдатися з просьбою, щоб голосувати замість мене. Але ж ці чотири особи — найпопулярніші з наукового погляду на цілу російську Україну, і нема сумніву, що до них чотирьох вдадуться, окрім мене, дуже багато других українців, передаючи їм своє право голосу. І невже ж через те, що, приміром, до проф.

²⁷ Дністрянський С. С. (1870—1935) — юрист, професор Львівського університету. Запропонований ним проект обмежував участь у роботі Товариства представників науки і культури Росії та Наддніпрянської України.

²⁸ Шухевич В. О. (1850—1915) — етнограф, редактор ж. «Дзвінок».

²⁹ Студинський К. П. (1868—1941) — літературознавець, професор Львівського університету.

Грушевського з таким проханням, з яким удався я, вдасться, по за-твердженні Франкового проекту, ще один українець, один з нас має втеряти свій голос через § 16 того Франкового проекту? Се ж була б велика несправедливість! Добре! тепер я прохаю д. Грушевського ви-найти в такім разі замість себе когось іншого, хто захотів би голосу-вати замість мене, але чи не простіше було б вяснити в самім статуті сю річ виразно і не забороняти одному львівському членові заступати собою скількись українських членів, котрі до нього вдадуться?.. Так ото ж, знов кажу, бажав би я, щоб загальні збори розглянули це питання і, ухваливши проект д-ра Франка, викинули з нього зга-дане речення, що, мовляв, «Один член може заступати лиш одного члена».

Що ж до проекту проф. Дністрянського, проф. Шухевича і д. Пав-лика, то, на мій погляд, д-р Франко зовсім справедливо скритикував той проект в усіх точках, а надто в точці про заборону українцям передавати свої голоси комусь із львов'ян. Я попросту не розумію, як можуть автори проекту запевнювати публіку, буцім українцеві нема жодної великої трудності приїздити самому на збори! Так казати може тільки той, хто зовсім не знає російських від-носин! Я промину політичну небезпечність цієї справи, бо це річ для всіх очевидна, а згадаю тільки невимовні паспортні труд-нощі, які ставить російська поліція кожному, хто їде за границю; знов же й те треба знати, що, окрім поліції, ставляться перепони ще й з ін-шого боку, бо паспортна процедура в Росії — річ дуже складна й довга. Для ілюстрації наведу приклад з власного досвіду.

Хто на державній службі (а таких інтелігентів є найбільше), той, хочаби поїхати за границю, мусить поперед узяти відпустку у свого начальства. Буде тому трохи більше як рік, я ктїв на різдвяні святки приїхати до Львова, — тому-то послав до міністра народної освіти ще 23 ноября подання, прохаючи його дати мені відпустку за границю. Відповідь прийшла допіро 5 январа, себто вже по святках, а що була б іще довга морока з поліцією і паспорта я добився б дуже не швидко, то я мусив покинути свою думку і зостався в Москві, нікуди не по-їхавши.

А от другий приклад, теж із власного досвіду. Задля научних ці-лей я був одкомандирований за границю «Императорским Высочай-шим указом»³⁰ (sic!), себто найвищим авторитетом. З тим указом я вдався до поліції, точніш до губернатора, прохаючи, щоб мені якнай-швидше видали паспорт. І що ж? Я, маючи навіть царський указ, му-снів чекати паспорта цілих 13 днів! Подумайте ж, добродії: скільки ж то часу мусить згаяти, доки доб'ється паспорта той, кого поліція вва-жає за не зовсім «благонадежного»!

Таким способом, заборона українцям³¹ передавати своє право на голосування комусь із львов'ян була б рівночасна з цілковитим ви-ключенням України із Товариства імені Шевченка.

З щирим поважанням
Професор Лазаревського інституту східних мов
Аг. Кримський

Вступна стаття, підготовка текстів та примітки
О. С. Мазурка

м. Ужгород

³⁰ Після закінчення Московського університету на пропозицію ради професорів Лазаревського інституту східних мов А. Кримський був відряджений у Сірію і Ліван з науковою метою, де пробув з жовтня 1896 р. до травня 1898 р.

³¹ Тобто членами НТШ із Наддніпрянської України.